

Kaj pomeni Marxov in Engelsov komunizem za sodobni svet?

Na to vprašanje lahko ustrezno odgovorimo le, če najprej ugotovimo, kako sta si zamišljala sistem produkcijskih odnosov komunizma, s kakšnimi dokazi sta ga utemeljevala in, končno, ali so njuni pogledi v luči družbene podobe zadnjih sto let vzdržali praktično razvojno preizkušnjo. Pri tem razpravljanju se omejujem zgolj na ekonomsko organizacijo »novega« načina družbene proizvodnje komunizma (Marx) oziroma socializma (Engels), kakor sta nam jo oba klasika predstavila v svojih delih.

Ob tem je treba najprej ugotoviti, da že problematiziranje vprašanja o komunizmu v sodobnem svetu nasprotuje Marxovemu in Engelsovemu razmišljanju. Oba sta bila namreč vseh štirideset let skupnega sodelovanja v komunističnem gibanju prepričana, da njuno napredovanje komunizma – v nasprotju s prejšnjimi in takratnimi utopisti – temelji na realnih predpostavkah družbenega razvoja. Zanju »komunizem ni bilo stanje, ki naj bo vzpostavljeno, ni ideal, po katerem naj se ravna stvarnost, temveč je resnično gibanje, ki odpravlja sedanje stanje. In pogoji za to gibanje izvirajo iz sedaj (1845/46) obstoječih predpostavk« (O hist. mat., str. 80).

Razlog za prepričanje o neizbežnosti komunizma leži v njunem nauku, ki ga je Engels na Marxovem grobu označil z besedami: »Kakor je Darwin odkril razvojni zakon organske narave, tako je Marx odkril razvojni zakon človeške zgodovine« (MEID, II. str. 213). Zaradi tega moramo iskati vzroke za to, da tak komunizem, kakršnega sta napovedala, ni bil uresničen, pa ne le v 19. stoletju, ko delavski razred niti oblasti še ni prevzel, temveč niti v 20. ne, ko je bil ponekod ta pogoj že izpolnjen – v njunem pojmovanju »razvojnega zakona človeške zgodovine.«

1. Kratek oris ekonomske formacije komunizma

Marx in Engels sta skupaj največ povedala o komunizmu v Komunističnem manifestu, Marx sam v Kritiki gothskega programa, Engels pa v Antidühringu* z edino razliko, da je tako družbo poimenoval socializem. Posamezne misli o komunizmu sta posejala tudi v drugih svojih delih, ki pa se, kar je razumljivo, v splošnem skladajo s tistimi, ki so pojasnjene v teh nujnih poglavitnih razlagah komunizma. Na podlagi vsega tega si lahko ustvarimo takole podobo produkcijskih odnosov ekonomske formacije komunizma:

Z vzpostavitev družbene lastnine – oziroma z odpravo kapitalistične zasebne lastnine produkcijskih sredstev – se spremeni ves načrt buržoazne

družbene proizvodnje. Proizvodnja ni več blagovna, temveč se vodi zavestno po enotnem družbenem načrtu. Z odpravo blagovne narave družbene proizvodnje preneha moč zakonov ponudbe in povpraševanja kapitala in denarja, prenehajo delovati zakoni blagovne proizvodnje, ki izvirajo iz zasebne lastnine produkcijskih sredstev. Odpravljeni sta anarhična družbena delitev dela in konkurenca med (prej) samostojnimi enotami zasebne lastnine, čeprav delitev dela med plansko povezanimi enotami družbene lastnine še obstoji. S tem je odpravljeno protislovje med anarhično obliko družbene proizvodnje na družbeni ravni ter plansko organizacijo proizvodnje v posamični (kapitalistični) tovarni. Odpravljeno je tudi protislovje med načinom proizvodnje in načinom menjave.

Marx in Engels si nista posebej zastavljala vprašanja, kdo bo na družbeni ravni »zavestno plansko« organiziral tako komunistično družbeno proizvodnjo brez blagovnosti, konkurence in denarja. Največkrat sta govorila nasplošno o asociaciji proizvajalcev, ki naj bi jo sestavljale – približno tako kot v pariški komuni – združene zadruge, ki uravnavajo nacionalno proizvodnjo po nekakšnem skupnem načrtu:

»Da, gospodje, Komuna je hotela odpraviti tisto razredno lastnino, ki spreminja delo množic v bogastvo peščice. Nameravala je razlastiti razlaševalce. Hotela je uresničiti individualno lastnino s tem, da bi spremenila proizvajalna sredstva, zemljo in kapital, ki sta sedaj predvsem sredstvi za zaslužjevanje in izkoriščanje, v navadno orodje svobodnega in združenega dela. – Toda to je komunizem, »nemogoči« komunizem! . . . Toda ča naj ta zadružna proizvodnja ne ostane samo prazen videz in prevara, če naj spodrine kapitalistični sistem, če naj združene zadruge uravnavajo nacionalno proizvodnjo po nekem skupnem načrtu, in jo potemtakem vzamejo pod svoje vodstvo ter napravijo konec nenehni anarhiji in periodično ponavljajočim se krčem, ki so neizogibna usoda kapitalistične proizvodnje – kaj naj bi bilo to drugega, gospodje, kakor komunizem, »mogoči« komunizem!« (MEID I, str. 687/688).

S tem Marxovim razmišljanjem o »komunizmu« se je strinjal tudi Engels, ki je dvajset let po pariški komuni zapisal v Uvodu (leta 1891) naslednje besede: »Okoli leta 1871 je bila velika industrija celo v Parizu, tem središču umetne obrti, že tako uvedena in razširjena, da je eden najvažnejših odlokov Komune odredil organizacijo velike industrije in celo manufakture, ki naj bi slonela ne le na združevanju delavcev v vsaki posamezni tovarni, ampak naj bi se tudi vsa ta združenja zedinila v veliki zvezi; skratka, tako organizacijo, ki bi morala, kakor pravi Marx popolnoma pravilno v ‚Državlanski vojni‘, privedi naposled do komunizma«.

Ne glede na kritiko Marxovih in Engelsovih pogledov o komunizmu oziroma o njunem pojmovanju družbene lastnine v njem, moram vseeno poudariti – v nasprotju z mnenji nekaterih sodobnih ekonomistov in družbenopolitičnih delavcev, pa tudi mnogih delavcev v združenem delu – ki mislijo, da se delavsko samoupravljanje pri nas začne in konča na vratih posamezne tovarne, da si niti Marx niti Engels česa takega – razdruženega

– v združenem delu ne bi mogla predstavljati. In to kljub objektivni nujnosti blagovne proizvodnje v okviru sistema samoupravno organizirane družbene lastnine. Takšno gledanje se ne sklada niti s pojmom niti z vsebino družbene lastnine, pa tudi s smotrnostjo gospodarjenja z družbenimi sredstvi ne, kar je končno najbolj odločilno!

Organi takega združenega dela naj bi bili po Marxu in Engelsu voljeni po delegatskem načelu ter bili odstavljivi brez vsakršnih družbenih privilegijev in imeli »enake delavske plače«. Engels se je v razpravi o anarhistih, ki so imeli namen odpraviti vse državne organe, spraševal, »kako naj ljudje vodijo tovarne, uporabljajo železnico, vodijo ladje, brez neke na poslednji stopnji odločujoče volje . . . vsak posameznik, vsaka občina je avtonomna, kako pa je mogoča družba le dveh ljudi, ne da bi vsak od svoje avtonomnosti nekaj poopustil, to nam Bakunin zopet zamolči« (MEID II., str. 603). Ob tem Engels tudi poudarja, da država »odmre« s tem, da »prepusti vladanje nad osebami svoje mesto gospodarjenju s stvarmi in vodstvu proizvajalnih procesov« (MEID II, str. 187).

Sestavni del tako zamišljene neblagovne (naturalne) oblike družbene proizvodnje komunizma je tudi poseben položaj posameznika in njegove družine: »Ko preidejo proizvajalna sredstva v skupno last, bo posamična družina prenehala biti gospodarska edinica družbe. Privatno gospodinjstvo se spremeni v družbeno dejavnost. Oskrbovanje in vzgoja otrok postaneta javna zadeva« (Engels, Izvor, MEID II, str. 295/6). Nasprotno tem Engelsovim mislim o družini so Marxove iz Kritike gothskega programa, kjer pravi, da »je en delavec oženjen, drugi ne, eden ima več otrok kakor drug in je zato pri enakem delu in deležu iz družbenega potrošnega fonda eden bogatejši kot drug« (MEID, II. str. 19). Lahko pa se Engelse misli o družini nanašajo na »višjo fazo komunizma«, medtem ko vemo, da se Marxove nanašajo na »prvo fazo«.

Tako smo pri razdelitvi dobrin za osebno porabo. Marx in Engels govorita v prvi fazi komunizma (socializma) o naturalni razdelitvi življenjskih potrebščin na podlagi »potrdil o individualnem delovnem času posameznega proizvajalca«. Vsak delavec dela »po svojih sposobnostih, daje v istem času več dela ali lahko dela dalje časa«, vsi pa prejemajo »po delu – po deležu tistega dela družbenega delovnega dne, katerega je posameznik prispeval k družbenemu delovnemu dnevu«. Po Marxu razelitev »po delu« ne pomeni nikakršnega spodbujanja proizvajalcev za boljše ali za več dela, temveč samo »pravično« razdelitev dobrin na podlagi opravljenih delovnih ur, saj bi (po predpostavki) v družbeni lastnini vsak delavec zavestno delal »po svojih sposobnostih« (MEID, II. str. 18, 19), ne pa da ga je zato treba še posebno spodbujati.

Marx in Engels si zaradi tega nikakor nista predstavljala, da bi bile v novem družbenem redu kakršnekolikoli razlike v količini življenjskih potrebščin za različne vrste dela. Engels je v zvezi s tem odločno nasprotoval zamislim Dühringa: »In tudi g. »Dühring časti sam sebe, ko tako ganljivo skrbi – in pri tem združuje nedolžnost goloba s pretkanostjo kače – za

zmerno dodatno potrošnjo Dühringov bodočnosti« – namreč več dobrin za bolj kvalificirano delo. »Kako se tedaj reši vse to važno vprašanje o večjem plačilu za sestavljeno delo«, se sprašuje potem Engels ter odgovarja: »V družbi privatnih proizvajalcev plačujejo privatniki ali njihove družine stroške za izobrazbo izučenega delavca, zato tudi žanjejo večjo ceno izučene delovne sile najpoprej privatniki: spreten suženj se draže prodaja, spreten mezdni delavec dobi večjo mezdno. V socialistično organizirani družbi plačuje te stroške družba, zato pripadajo njej tudi plodovi, t. j. večje vrednosti, ki jih ustvarja sestavljeno delo. Delavec sam nima nobenih večjih zahtev« (AD, 348/9, 231). S tem je tudi odpravljeno kapitalistično protislovje med družbeno naravo proizvodnje in privatnim prilaščanjem.

2. Prehodno obdobje do vzpostavitve komunizma

Razumljivo je, da si niti Marx niti Engels nista predstavljal, da bi bilo možno ekonomsko formacijo komunizma vzpostaviti neposredno po tem, ko bi prevzel delavski razred politično oblast. Zaradi tega sta predvidela prehodno obdobje med kapitalizmom in komunizmom. To bi bilo obdobje, ko bi država proletariata s prisilnimi ukrepi vzpostavljala nove oblike produkcijskih odnosov komunizma. Ob tem je treba poudariti, da tako prehodno obdobje ni obdobje razvoja takih materialnih proizvodnih sil, ki bi šele v prihodnosti omogočale nastanek komunizma – kakor se pri nas rado pojmuje – temveč je obdobje presnavljanja starih produkcijskih odnosov v komunistične – v prvo fazo komunizma – saj so bile po prepričanju Marxa in Engelsa materialne razmere za tako družbo v najbolj razvitih državah zrele že takrat, ko sta o tem pisala.

V komunističnem manifestu sta za »najnaprednejše dežele« uporabila v prehodnem obdobju naslednje ukrepe (MEID, I. str. 4):

1. ekspropriacija zemljiške lastnine in uporaba zemljiške rente za državne izdatke,
2. visok progresiven davek,
3. odprava dednega prava,
4. zaplemba lastnine vsem emigrantom in upornikom,
5. centralizacija kredita v rokah države s pomočjo narodne banke z državnim kapitalom in izključnim monopolom,
6. centralizacija prometa v rokah države,
7. pomnožitev državnih tovarn, proizvodnih orodij, krčenje in izboljšanje zemljišč po enotnem načrtu,
8. enaka delovna dolžnost za vse, ustanovitev industrijskih armad, posebno za kmetijstvo,
9. združitev kmetijskih obratov z industrijskimi, izvedba ukrepov, da se postopoma odstrani razlika med mestom in deželo,
10. javna in brezplačna vzgoja vseh otrok; odprava tovarniškega dela otrok v današnji obliki; združitev vzgoje z materialno proizvodnjo itd.

Ko bo proletariat kot vladajoči razred nasilno odpravil tudi stare proizvodne odnose, bo odpravil tudi pogoje za obstoj razrednih nasprotij in s tem svoje lastno razredno gospostvo. Na mesto stare buržoazne družbe . . . bo stopila asociacija, v kateri bo svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh«.

Tudi v Kritiki gothskega programa je Marx dovolj jasno zapisal, kaj je zanj prehodno obdobje: »Med kapitalistično in komunistično družbo (torej, do prve faze komunizma, op. Z.T.!) je razdobje, v katerem se ena družba revolucionarno preobraža v drugo. Temu razdobju ustreza tudi politična prehodna doba, v kateri država ne more biti nič drugega kot revolucionarna diktatura proletariata« (MEID II., str. 31). Po preteku takega »prehodnega razdobja« in vzpostavitvi prve faze komunizma bi se »proizvajalne sile vsestransko razvijale«, omogočale bi, da »izgine zaslužujoče podrejanje posameznikov delitvi dela, nasprotje med duševnim in telesnim delom, ko delo ne bi bilo več zgolj življenjsko sredstvo, marveč bi postala samo prva življenjska potreba in ko z vsestranskim razvojem posameznikov narastejo tudi proizvodne sile, so ustvarjeni pogoji za višjo fazo komunistične družbe in tedaj bo družba lahko na svojo zastavo napisala: vsak po svojih sposobnostih, vsakomur po njegovih potrebah« (MEID, II, str. 20).

Engels je o prehodnem obdobju zapisal (l. 1891!) v uvodu k Marxovemu Mezdnemu delu in kapitalu to misel: »Buržoazni način proizvodnje postaja od dne do dne bolj nesmiseln in bolj nepotreben. To stanje je treba odpraviti in to se da odpraviti. Mogoč je nov družbeni red, v katerem bodo izginile današnje razredne razlike in kjer bodo – morda po kratki (kar je razumljivo, saj so materialni pogoji že zreli! op. Z.T.), za življenje nekoliko trdi, a moralno vsekakor zelo koristni prehodni dobi – z načrtnim izkoriščanjem in nadaljnjim razvijanjem že obstoječih neizmernih produktivnih sil vseh članov družbe, pri enaki delovni dolžnosti, enakomerno in v čedalje bolj naraščajoči obilici na uporabo tudi sredstva za življenje, razvoj in udejstvovanje vseh telesnih in duševnih sposobnosti« (MEID I, str. 76/7).

Marx je o prehodnem obdobju zapisal v Kritiki gothskega programa (MEID II, str. 20), da se »prva faza komunistične družbe rodi po dolgih porodnih bolečinah iz kapitalistične družbe«, kar na prvi pogled nasprotuje Engelsovim napovedim o »kratki prehodni dobi«, ki naj bi bila potrebna za vzpostavitev komunističnega družbenega reda. Po vsej verjetnosti je Marx mislil na »dolge porodne bolečine«, ki jih mora delavski razred prebiti, da bi se dokopal do *politične oblasti*, ki bi mu omogočila prehod v prvo fazo komunizma. O tem je možno sklepati tudi po njegovih naslednjih besedah iz Državljanjske vojne v Franciji (MEID I., str. 688): »Delavski razred bo moral prebiti dolge boje in celo vrsto zgodovinskih procesov, ki bodo docela spremenili tako ljudi kot razmere. Ni mu treba uresničevati nikakih idealov, osvoboditi mora samo elemente, ki so se že (!) razvili v krilu rušeče se (l. 1871) buržoazne družbe«. Marx je tudi v

Kapitalu (I., str. 860) poudaril, da je »spreminjanje razkropljene, na lastnem delu posameznikov sloneče privatne lastnine v kapitalistično, dosti bolj dolgotrajen, nasilen in težaven proces, kakor pa je spreminjanje kapitalistične lastnine, ki že temelji na družbeni produkciji, v družbeno lastnino.« – Torej, manj dolgotrajen itd.!

Prehodno obdobje do komunizma potemtakem ni niti Marxova prva faza iz Kritike gothskega programa, niti Engelsov socializem iz anti-dühringa, še manj seveda sodobni socializmi, ko po splošnem mišljenju materialne proizvodjalne sile za komunitično družbo še niso dozorele. Pač pa je to po Marxovih in Engelsovih besedah razdobje po zmagi proletarske revolucije, ki ga delavski razred potrebuje za to, da v postopnem »nasilnem« procesu vzpostavlja »nove, višje« proizvodne odnose, take, ki objektivno ustrezajo že (!) razvitim materialnim proizvodjalnim silam (takrat) najnaprednejših kapitalističnih držav. Takega prehodnega obdobja, v katerem naj bi se materialne proizvodjalne sile šele razvijale, da bi postale zrele za »višjo« družbo, Marx in Engels nista niti predvidevala niti priznavala, saj bi to nasprotovalo njenemu nauku o družbenem razvoju.

3. *Praktične predpostavke komunizma*

Prva predpostavka se nanaša na materialno in socialno podružbljanje proizvodnje v kapitalistični družbi: centralizacija kapitala in konkurenca med kapitalisti vodita do vedno manjšega števila podjetij in hkrati povečujeta število industrijskega delavstva, ki se »šola« v taki novo nastajajoči »družbeni« proizvodnji. Delavski razred je vedno bolj izkoriščen, vendar se prav zaradi takega razvoja tudi vedno bolj zaveda svoje »družbene« proizvodniške vloge ter svoje organizacijske in politične moči.

Toda za razvoj modernega kapitalizma ni značilna samo centralizacija proizvodnje, temveč tudi nastajanje novih podjetij, ki ne samo da povečujejo konkurenco, temveč so v marsičem tudi pomembni podvigi v razvoju nove tehnologije. Tako se npr. v razvitih kapitalističnih državah število manjših podjetij (pod petsto zaposlenih) giblje od 90 do 95%. Z razvojem novih gospodarskih in drugih družbenih dejavnosti se razen tega zmanjšuje število industrijskih delavcev v skupnem številu zaposlenih. Spreminja se tudi njihova struktura, vse več je razvojnega, tehnično vzdrževalnega in drugega strokovnega delavstva in novih poklicev. Delavski razred razvitih dežel je tudi zaustavil padanje življenjskega standarda zgodnjega kapitalizma. S sindikati, političnimi strankami in delovno zakonodajo je uspel zagotoviti ceno delovne sile razvitega kapitalizma, ki narašča z družbeno produktivnostjo dela. Tudi nezaposleni delavci niso več popolnoma brezpravni, kot so bili prej.

Po Marxu in Engelsu nastaja v razvitem kapitalizmu v posameznem podjetju sloj vodstvenih delavcev, ki prevzema od lastnika upravljaljske

funkcije. V delniških družbah je lastnina že deloma ločena od družbene funkcije vodenja. Pojavljajo se tudi delavske združne tovarne, ki negirajo kapitalski odnos v kapitalizmu – delavci so sami sebi svoj kapitalist. Hkrati s tem se pojavlja tudi državna lastnina.

Engels je v zvezi s tem zapisal (MEID, II. str. 183): »Tako ali tako, s trusti ali brez njih, končno mora oficialni predstavnik družbe, država, prevzeti njeno vodstvo (industrije! op. Z. T.). Ta nujnost, da proizvodjalna sredstva preidejo v državno lastnino, se pokaže najprej pri velikih ustanovah: pri pošti, telegrafu in železnicah . . . Pravim *mora*. Kajti le tedaj, če so proizvodjalna ali prometna sredstva *zares* prerasla vodstvo po akcijskih družbah, da je torej poddržavljanje postalo *ekonomsko* neogibno, le tedaj pomeni poddržavljenje, tudi če ga izvede današnja država, ekonomski napredek, pomeni, da smo dosegli novo prehodno stopnjo do tega, da se vseh produktivnih sil polasti družba sama.«

Engels je tako postavil zakonito zaporedje razvoja prehodnih oblik lastnine kapitalizma: najprej delniška družba, za njo državna lastnina in potem lastnina, ki se je »polasti družba sama«. Toda tudi državna lastnina je upravičena le tedaj, če je »podržavljenje postalo ekonomsko neogibno« – odločilen je torej ekonomski kriterij. Razviti kapitalizem nam v zvezi z ekonomičnostjo kaže, da se državna lastnina ni mogla povsod ekonomsko uveljaviti. Zato smo danes priče celo nasprotnim procesom – vračanju nacionaliziranih podjetij v zasebne, večji del delniške oblike lastnine.

Procesi »podružbljanja« lastnine produkcijskih sredstev v kapitalizmu dokazujejo, da ponovno nastajajo tako imenovane »združne« tovarne, kar je značilno zlasti za Združene države. To je pojav, ko delavci, zaposleni v podjetjih, ki jim grozi propad, te odkupujejo od lastnikov in jih potem z menedžerji uspešneje vodijo kot njihovi prejšnji lastniki. Ob tem pa je treba poudariti dvoje: najprej, da gre tukaj za zasebno kolektivno obliko lastnine – ki je zaradi tega ne moremo primerjati z družbeno ali državno obliko lastnine, ki sta delavcem ali menedžerjem vendarle na nek način dodeljeni v upravljanje, ne pa prodani. In pa, da je doslej to še vedno manjšinski pojav kapitalistične družbe, ki ga ne moremo že vnaprej imeti za zarodek odnosov »nove, višje« ekonomske formacije družbe. Ne glede na to pa so lahko tudi taka »delavska podjetja« poučna izkušnja za pojmovanje in organiziranje družbene lastnine.

Socialistično oziroma komunistično – to je, »zavestno plansko in neblagovno« – organizirana družbena proizvodnja naj bi bila bolj racionalna kot kapitalistična. Engels je v zvezi s tem zapisal: »Tó ni nobena fantazija, nobena pobožna želja več. Pri današnjem (1878!) razvoju proizvodjalnih sil zadošča že tisto povečanje proizvodnje, ki ga omogoča že samo dejstvo, da smo produktivne sile podružbili, za odstranitev ovir in motenj ter zapravljanja proizvodov in proizvodjalnih sredstev, kar vse izvira iz kapitalističnega načina proizvodnje, da bi se ob udeležbi vseh ljudi pri delu skrčil delovni čas na mero, ki bi bila po sedanjih (!) pojmih neznatna . . . Osvoboditev proizvodjalnih sredstev iz kapitalističnih vezi je

edini pogoj za nenehen čedalje hitrejši razvoj proizvodjalnih sil in s tem za praktično brezmejno (!?) povečanje proizvodnje same . . . ta možnost obstoji sedaj (1878!) prvokrat« (AD, str. 341, 326).

Da sta Marx in Engels predpostavljala, da bo družbeno organizirana proizvodnja bolj racionalna kot anarhična kapitalistična, je razumljivo, sicer ne bi govorila o propadu kapitalizma. Ne samo ponavljajoče se krize in z njimi povezano uničevanje dobrin, tudi padajoča profitna mera najavlja konec kapitalizma. V takem prepričanju se tudi skriva njuna »neutopija«. Toda niti »zavestno« državno planska, niti samoupravno blagovna oblika družbene proizvodnje nista doslej še uspeli dokazati te ekonomske predpostavke klasikov. Kaj je pri tem narobe in kje naj iščemo izhod, da bi to dosegli, če naj se Engelsove in Marxove misli o nujnosti podružbljanja produkcijskih sredstev – pa čeravno še ne na komunistični način – tudi ekonomsko uresničijo?

Odravljena bo tudi toga delitev dela v produkcijskem procesu: »Načinu mišljenja učenih razredov, ki ga je g. Dühring podedoval s tradicijo, se mora seveda zdeti nekaj neznanskega to, da bo prišel dan, ko ne bo več ne poklicnih potiskačev vozičkov ne poklicnih arhitektov . . . Lep socializem to, ki ovekovečuje potiskače vozičkov po poklicu« (AD, str. 230/1). Toda razviti kapitalizem še sto let pozneje ne kaže nikakršnih znakov, da bi lahko »izginila« profesionalna delitev dela in specializacija delovnih poklicev in opravil. Kaj takega si zaradi »stopnje razvoja materialnih proizvodjalnih sil« sodobnosti – in celo prihodnosti – težko racionalno predstavljamo.

Najpomembnejšo predpostavko v prepričanju, da je prehod v komunizem neizogiben, najdemo v znanem Marxovem izreku iz Predgovora h kritiki politične ekonomije: »V družbeni proizvodnji svojega življenja stopajo ljudje v določene, nujne in od njihove volje neodvisne odnose – v proizvodne odnose, ki ustrezajo določeni razvojni stopnji njihovih materialnih proizvodjalnih sil« (MEID, I. str. 455).

V tem smislu so bile materialne razmere za komunistično družbo ustvarjene s »pretvorbo manufakture v moderno veliko industrijo na podlagi parnega pogona in novih orodnih strojev . . . Parni stroj . . . je predstavnik tistih nanj opirajočih se silnih produktivnih sil, ki nam edine (!) omogočajo ostvariti družbeno stanje, v katerem ne bo nobenih razrednih razlik več, nobenih skrbi za individualna eksistenčna sredstva« (AD, str. 299, 130). In Engels še nadaljuje:

»Kakor pa sta svoje dni prišla manufaktura in rokodelska obrt, ki se je pod njenim vplivom razvijala dalje, v konflikt s fevdalnimi vezmi cehov, tako prihaja velika industrija, ko se je popolneje izoblikovala, v konflikt s pregrajami, v katere jo vtesnjuje kapitalistični način proizvodnje. Nove produktivne sile so že (l. 1878!) zrasle čez glavo buržoazni obliki, v kateri se izkoriščajo . . . Ta konflikt se lahko reši le tako, da spravimo način proizvodnje in prisvajanja v sklad z družbenim značajem proizvodjalnih sredstev. In to se lahko zgodi le tako, da se družba odkrito in brez ovinkov

polasti produktivnih sil, ki so prerasle vsako drugo vodstvo razen njenega« (AD, str. 308).

In vse to naj bi se zgodilo že v preteklem stoletju, kakor je izrecno zapisal tudi Marx: »Tako imenovane revolucije 1848. leta so s hrupom in zmešnjavo oznanjale osvoboditev proletariata, to je, skrivnost revolucije 19. stoletja« (l. 1856) (MEID, I. str. 447). Pozneje (l. 1895) je Engels sicer priznal, da je »zgodovina pokazala, da nismo imeli prav ne mi ne vsi tisti, ki so podobno mislili. Razjasnila je, da stanje ekonomskega razvoja na kontinentu takrat še zdaleč ni bilo zrelo za odstranitev kapitalistične proizvodnje; to je dokazala z ekonomsko revolucijo, ki je po 1848. letu zajela ves kontinent in šele v pravem pomenu besede zasidrala veliko industrijo v Franciji, Avstriji, na Madžarskem, v Poljski in pred kratkim tudi v Rusiji, iz Nemčije pa je napravila naravnost industrijsko deželo prvega reda« (MEID I. str. 139). Kakor je bila ta Engelsova samokritika pravilna, je vendarle predstavila »zrelost materialnih proizvodjalnih sil« samo za nekaj desetletij naprej, ne da bi spremenila njuno prepričanje, da so poslej materialne razmere za komunizem vendarle »že« zrele.

Zaradi tega je razumljivo, da sta Marx in Engels sorazmerno dosti pisala o družbeni ureditvi »prihodnje komunistične družbe«, čeprav sta hkrati tudi poudarjala, da njuna »naloga nikakor ni predpisovati dokončne resnice in korenite zamisli prihodnjim tisočletjem . . . Utopija nastane šele tedaj, če si drznemo iz obstoječih razmer predpisovati obliko, v kateri naj se reši to ali ono protislovje obstoječe družbe . . . Špekulativno razmišljati o tem, kako bo prihodnja družba uredila razdelitev hrane in stanovanj, vodi naravnost v utopijo« (MEID, I. str. 823/9). In kljub temu ni bilo nujno prepričanje v nujnost povsem določenih oblik (prihodnje komunistične družbe« nič manj trdno, zlasti če upoštevamo, da nista »predpisovala končnih resnic prihodnjim tisočletjem«, pač pa družbi, v kateri sta živela. Engels je v zvezi s tem označil mišljenje, da »so temeljni nazori modernega socializma, naj preidejo vsa produkcijska sredstva v družbeno last, sicer upravičeni . . . vendar šele v nekem daljnem, v praksi nedoglednem času, za malomeščanski socializem« (l. 1878) (MEID, I, str. 725).

4. Teoretične pomanjkljivosti takih predpostavk

Naj začnem s predpostavko o »določeni razvojni stopnji materialnih proizvodjalnih sil, ki nujno in od volje ljudi neodvisno« terja preobrazbo kapitalistične družbe v tako komunistično oziroma socialistično družbo, kakršno sta opisovala Marx in Engels. Ta predpostavka vsebuje že sama nekaj predpostavk, od katerih so najbolj pomembne tri. Najprej to, da je že ena sama, čeravno velika sprememba – prehod od manufakture v strojno proizvodnjo – v materialnih proizvodjalnih silah, zadosten in nujen razlog za spremembo kapitalističnih proizvodnih odnosov v komunistične.

Danes govorimo, da smo prešli že tri industrijske revolucije in da stojimo pred novo – poindustrijsko – družbo na temelju elektronike, kibernetike in informatike, pa kljub temu še ne moremo v najbolj razvitih kapitalističnih družbah opaziti takih zarodkov – naturalnih oziroma blagovnih – »nove, višje« družbene ureditve, kakršno sta Marx in Engels napovedovala. Po vsem tem je očitno, a »razvojna stopnja materialnih proizvodjalnih sil« nikakor ne more biti tako odločilna, vsekakor pa ne edina pogonska moč družbenega razvoja za predvideni in tako skorajšnji komunizem.

Naslednji del te predpostavke vsebuje misel, da ponavljajoče se krize kapitalističnega načina družbene proizvodnje vsakih deset ali petnajst let kažejo, kako se produktivne sile »puntajo proti načinu proizvodnje, ki so ga prerasle«. Kljub temu da so se v dvajsetem stoletju ekonomske krize sprva še poglobljale, vidimo, da jih je kapitalistični sistem uspel nekako obvladovati, čeravno dostikrat na račun zaostalih držav. Vsekakor pa drži, da je buržoazna ekonomska teorija uspela z ustrezno ekonomsko politiko države obvladovati »narasle materialne proizvodjalne sile« skupaj s tudi naraslim delavskim razredom. Tako je imel Marx prav, ko je zapisal, da »nobena družbena formacija ne propade prej, preden se ne razvijajo vse proizvodjalne sile, ki je zanje dovolj prostorna, in novi, višji proizvodni odnosi se ne pojavijo prej, preden niso dozoreli materialni pogoji za njihov obstoj v okviru stare družbe same . . . vselej bomo videli, da se naloga poraja šele tedaj, ko že obstoje materialni pogoji za njeno rešitev ali pa so vsaj v procesu svojega nastajanja.« (MEID, I., str. 456).

In tretje, Marx in Engels sta v darwinskem »zakonu razvoja človeške družbe« sicer videla objektivno vlogo materialnih proizvodjalnih sil, premalo – ali pa v zadnjih izdaji sploh ne – prav tako objektivno vlogo ljudi pri oblikovanju vsakokratnih produkcijskih odnosov. Pozabila sta na družbeno gospodarska obeležja ljudi, ki se ob sorazmernem pomanjkanju dobrin za zadovoljevanje njihovih (tudi naraščajočih) življenjskih potreb niti v danas najbolj bogatih kapitalističnih družbah bistveno ne spreminjajo.

Engels je na primer v zvezi s tem zapisal v Antidühringu – ko je govoril o enakih plačah v socializmu – da »delavec sam nima večjih zahtev«. Če bi to bilo res – danes, ko se v razvitih deželah življenjski standard sploh ne more primerjati s takratnim – bi bila graditev komunizma oz. socializma preprosta stvar – odvisna samo od »razvojne stopnje materialnih proizvodjalnih sil«. Sicer pa je za marksistično znanost o družbi nenavadno, če trdi, da so produkcijski oziroma lastninski odnosi med ljudmi, da jih potemtakem vzpostavljajo ljudje med seboj – s svojimi družbeno gospodarskimi dejanji glede na »stvari« – da pa taki »ljudski« odnosi ne bi bili odvisni tudi od ljudi – »takih, kakršni so«, kar je tudi zapisal Marx – temveč samo od »stvari«, od materialnih proizvodjalnih sil. Kakor da tudi ljudje sami niso objektivno materialno opredeljeni kot naravna in ne samo kot družbena bitja!?

Marx je v Bedi filozofije (str. 84) sicer zapisal nekaj drugega, namreč,

da so »produkcijski odnosi odvisni od razvojne stopnje ljudi in njihovih produkcijskih sil«, vendar pa je v svoji najbolj znameniti izjavi, ki sem jo navedel iz Predgovora H kritiki – če sodimo tudi po tem, kako jo je sam ocenjeval, namreč, da je to »splošni rezultat, do katerega je prišel, ki je postal, ko ga je dosegel, vodilo njegovemu študiju« – povsem jasno zatrdil, da so »produkcijski odnosi odvisni (samo! op. Z.T.) od razvojne stopnje materialnih proizvajalnih sil« (MEID, I. str. 456). In na tem »vodilu« sta z Engelson zasnovala svoje prepričanje o »prihodnji družbi komunizma«, za katero naj bi bile materialne proizvajalne sile zrele že v 19. stoletju.

Tudi v Nemški ideologiji je Marx zapisal nekaj podobnega kot v Bedi: »Za množično oblikovanje komunistične zavesti kot za izvedbo stvari same (komunizma, op. Z.T.) je potrebna sprememba ljudi« (O hist. mat. str. 86). Pa vendar je v istem delu tudi govoril v smislu Predgovora H kritiki, da »komunisti ne postavljajo ljudem moralnih zahtev, ne bodite egoisti in podobno, komunisti nikakor nočejo privatnega človeka odpraviti na ljubo splošnega, požrtvovalnega človeka – kar je utvara« (O hist. mat. str. 146). Če sodimo po tem, je »utvara« tudi, če na človeka ne gledamo kot na »privatnega človeka«!

Toda vse to ne bi imelo za gospodarski razvoj posameznih družbenih oblik nikakršnega pomena, če ne bi bilo zvezano z nekim temeljnim vprašanjem družbenega gospodarstva. S tem namreč, da je smotrnost gospodarjenja pri danih materialnih možnostih odvisna predvsem od zasebnega materialnega interesa ljudi. In zato materialni interes odločilneje vpliva na rezultate gospodarjenja vsake družbe kakor še tako družbeno ter »načrtno in znanstveno« upravljanje z družbenimi produkcijskimi sredstvi, kakršno sta si Marx in Engels zamišljala v komunizmu oziroma socializmu in kakšno ima pretežni del socialističnega sveta še danes priložnost preizkušati.

Zanimivo je, da sta doživljala podobne pripombe, še ko sta živela, in se zato v Komunističnem manifestu branila pred njimi: »Ugovarjali so, češ da se bo z odprav privatne lastnine nehala vsaka dejavnost in da bo zavladovala splošna lenoba«, prepričana v to, da »se z življenjskimi razmerami ljudi, z njihovimi družbenimi odnosi, z njihovo bitjo spreminjajo tudi njihove ideje, nazori in pojmi, skratka tudi njihova zavest« (MEID, I. str. 36).

Vse to je sicer res – z edino izjemo – da se lastninska (privatna) zavest ljudi nikakor ne spreminja z odpravo zasebne oblike lastnine produkcijskih sredstev – pa naj gre tudi za spremembo v družbeno obliko lastnine. To je vsaj dandanes več kot očitno! Marx je npr. o tem zapisal v Nemški ideologiji tudi za današnjo rabo pomembno misel (O hist. mat., str. 79): »Prav zato ker individui težijo le za svojimi posebnimi interesi, ki se zanje ne skladajo z njihovimi skupnimi interesi, se mora poseben interes uveljaviti proti njim kot »tuj« in od njih »neodvisen«, kot neki zopet poseben in svojski »splošni« interes, ali pa se morajo, kot v demokraciji, s tem neskladjem sami spoprijeti.«

Zaradi obstoja zasebne »zavesti« ljudi so se morale vse socialistične družbe ukvarjati – in se s tem vedno bolj ukvarjajo – kako bi s spodbujanjem zasebnega interesa pri delu z družbenimi sredstvi povečale na splošno nezadovoljivo in objektivno seveda tudi nevdržno stopnjo smotrnosti družbenega gospodarjenja. Zaradi tega so bile prisiljene po zmagi prve proletarske revolucije odstopiti od komunističnih »enakih plač«, ki jih je Lenin vpeljal neposredno po prevzemu oblasti v Rusiji novembra meseca 1917. leta. Toda že po petih mescih neuspešnega gospodarjenja jih je moral nadomestiti z »buržoaznim razponom« ena proti pet, kot ga je takrat v upanju, da je samo prehodni, poimenoval. Zaradi tega so morale te družbe obdržati tudi denarno gospodarstvo, oblikovati bolj ali manj samostojne gospodarske enote družbene oziroma državne lastnine, dopustiti blagovno menjavo med njimi in celo konkurenco, itd. itd. Torej vse to, kar je v očitnem nasprotju z napovedmi klasikov.

Ob neogibni družbeni delitvi dela s podružbljenimi produkcijskimi sredstvi ter obstoju »individualnih osebnih interesov« posameznih ljudi, »interesov, ki se ne skladajo z njihovimi skupnimi interesi«, so se objektivno morali oblikovati tudi skupinski interesi posameznih družbenih slojev, od katerih so le posamezni mogli objektivno izražati skupni družbeni interes. Pa še to – po Marxu – samo kot njihov »posebni individualni interes«. To se kaže v produkcijskih odnosih družbene lastnine zlasti v večji ali manjši možnosti za upravljanje z družbenimi produkcijskimi sredstvi, ki v vsej skupnosti – in seveda tudi v posameznih skupnostih – združenih proizvajalcev ustvarja družbeno gospodarska protislovja med njimi, čeravno so deklarativno pravno vsi proizvajalci v enakem družbenem položaju.

Ob tem je seveda tudi vprašljivo, ali se lahko docela uresničijo Engelsova razmišljanja o razliki med revolucijami nasploh in proletarsko revolucijo, ki jih je zapisal v Uvodu k Marxovim Razrednim bojem v Franciji (MEID I, str. 137/8): »Vse dosedanje revolucije so se končale s tem, da je neko razredno oblast spodrinila druga razredna oblast . . . vladajoča manjšina je bila strmoglavljena in na njenem mestu je zgrabila za državno krmilo druga manjšina ter preoblikovala državne ustanove v skladu s svojimi interesi. To je bila vsakokrat tista manjšinska skupina, ki jo je takratna stopnja ekonomskega razvoja usposobila in poklicala na oblast (podčrtal Z. T.) . . . Mar ni bil to položaj, v kakršnem bi revolucija morala uspeli, sicer res pod vodstvom manjšine, a tokrat ne več v interesu manjšine, temveč, natanko vzeto, povsem v interesu večine?«

Ali je ob družbeni delitvi dela ter obstoju individualnih ekonomskih interesov ljudi – kar je Marx dopuščal vsaj še v prvi fazi komunistične družbe – sploh objektivno možno, da ne bi bili »interesi večine« hkrati tudi »poseben interes – neke – manjšine«? Sicer pa, ali ni bila tudi kapitalistična družba v »interesu večine«, kot je zapisal Marx, če jo presojamo z vidika razvoja človeške družbe? Ker je bilo v družbi vselej tako, da se je oblikoval skupinski interes večine, se morajo tudi v

demokratski družbi »splošni interesi uveljavljati nasproti posebnim interesom« protislovno, kot nam je povedal Marx v Nemški ideologiji in za kar smo sami priče ob vzpostavljanju socialističnih produkcijskih odnosov.

Tako se je tudi v praksi graditve »nove, višje« komunistične družbe pokazala kot pravilna Engelsova misel, »da je ironija usode hotela – kakor se ponavadi zgodi, kadar pridejo na oblast doktrinarji – da so delali ravno nasprotno od tega, kar jim je nalagala njihova šolska doktrina« (MEID, I. str. 633). Samo da se to sedaj ne nanaša na proudhonovce in blanquijeve, temveč na teoretične potomce Marxa in Engelsa. Zato pa so današnji socialistični družbeni ureditvi bližje napovedi Dühringa – čeravno jih je pospremljal Engels s še tako sveto jezo – o »gospodarskih komunah, ki bodo kot pravni subjekti individualne in družbene lastnine razpolagale s svojimi delovnimi sredstvi«, kjer med njimi nastopa »menjava, konkurenca«, kjer je »denar merilo vrednosti po povprečnih proizvodjalnih stroških«, kjer so »nekateri bogate, druge revne gospodarske komune«, kjer bo socialistična družba uporabljala »denar tudi za plačevanje delavcev« (ne pa »potrdil« za delovni čas!), tako da bo »družba častila samo sebe, ko bo oblikovala višje oblike delovne storitve z zmernim dodatkom pri potrošnji« (razlike v plačah!) (AD, str. 335/6).

Ne drži tudi Marxova ugotovitev iz Kritike gothskega programa, da je »sploh napačno delati toliko hrupa o tako imenovani razdelitvi in jo naglašati za glavno stvar«. Kot danes vidimo, je tudi v socializmu razdelitev še vedno »glavna stvar«, pa naj jo presojava z vidika »hrupa«, ki nam ga neprestano povzroča, ali pa – kar je še bolj pomembno – z vidika rezultatov gospodarjenja z družbenimi sredstvi, ki jim botruje. Sicer pa, kolikor se razumem na zgodovino, vidim, da so se vse revolucije »delale« predvsem, če že ne izključno, zaradi razdelitve ali vsaj prerazdelitve dobrin, in seveda tudi zaradi osvojitve takega položaja v družbeni delitvi dela, ki je »povzročal« ugodnejšo razdelitev. Zaradi tega nikakor ne morem razumeti, da bi bilo ob in po socialistični revoluciji kako drugače. Ob tem naj povem še to, da si razdelitve »vsakomur po njegovih potrebah« v višji fazi komunistične družbe realno ne morem niti predstavljati.

V čem je potem poglobljena teoretična pomanjkljivost Marxovega in Engelsovega pojmovanja oz. napovedovanja socializma ter komunizma? Kratko rečeno, v pojmovanju lastnine. In sicer lastnine kot družbeno gospodarske značilnosti ljudi – pri sorazmerni redkosti dobrin – značilnosti, ki jo kot svojo objektivno in seveda s tem tudi materialno odvisno sestavino vnašajo v svoje odnose z drugimi ljudmi – s »stvarnimi« dobrinami. S tem je seveda tudi povezano pojmovanje lastnine kot (zasebne) lastnine delovne sposobnosti ljudi – tiste temeljne pojavne oblike lastnine, ki je kot izvirna oblika vsakršne lastnine objektivna podlaga vseh drugih oblik lastnine (stvari).

Marx je sicer prvi govoril o lastnini delovne sposobnosti delavcev v kapitalističnih produkcijskih odnosih. Toda – in to je bilo narobe – te lastnine ni vselej pojmoval kot pravo lastnino oziroma kot izraz lastnin-

skega odnosa med ljudmi, temveč bolj kot »nelastnino«, zlasti pa kot nelastnino produkcijskih sredstev v kapitalizmu. Engels je na primer na skrajni način takole zapisal to njuno skupno misel (MEID, I. str. 742): »proletarec brez kakršnekoli lastnine«. V tem se tudi kaže pojmovanje lastnine kot »stvari«, kar sta sicer oba z Marxom kritizirala. V skladu z njunim naukom o lastnini bi bilo pravilneje upoštevati, da delavci kot lastniki svoje delovne sile vzpostavljajo lastninske odnose do kapitalistov in tudi do drugih delavcev. Ne samo izkoriščanje dela, temveč tudi delavčev odpor proti njemu, je lastninski odnos. Lastninski odnos do drugih delavcev – oziroma delavcev med seboj – pa se kaže v objektivno neizogibnih razlikah v plačah, v delu vsakega delavca »za sebe«, za svoj interes, in končno tudi v konkurenci med delavci za delovno mesto ali vsaj za boljše delovno mesto in plačo. In kako naj se vse to v družbi, ki bi nastopila neposredno po kapitalizmu, spremeni?

Naslednje pomanjkljivo Marxovo teoretično izhodišče je v pojmovanju zasebne lastnine kot družbenega pojava, ki ga lahko na »določeni razvojni stopnji materialnih proizvodjalnih sil« odpravljamo. Toda samo s tem ne moremo nikakor odpraviti ekonomskih posledic morebitnega objektivno neustreznega odpravljanja zasebne lastnine »stvari«, saj je le-ta posledica zasebne lastnine delovne sile ljudi. Te pa kot naravnega pojava, ki se kaže v tem, da vsako bitje – zunaj družinskih odnosov – zasleduje predvsem svoje življenjske koristi ne glede na potrebe drugih ljudi, dokler so dobrine za zadovoljevanje življenjskih potreb sorazmerno redke, ne moremo odpraviti. Zaradi tega lahko sicer spremenimo zasebno obliko lastnine produkcijskih sredstev v družbeno, ne moremo pa s tem odpraviti (ali spreminjati) zasebno lastninskega odnosa med ljudmi in zaradi tega niti ne zasebno lastninskega odnosa ljudi do podružbljenih produkcijskih sredstev.

S tega vidika je potemtakem teoretično pomanjkljiva ugotovitev iz Komunističnega manifesta (MEID I, str. 34), da se »s spremembo kapitala v družbeno lastnino ne spremeni osebna lastnina v družbeno«. To je sicer res, vendar pa je res-tudi to, da obstoje med ljudmi še vedno lastninski odnosi – pa naj gre za kapital ali za predmete osebne rabe – če so le-ti kot »stvari« materialni nosilci odnosov med ljudmi. To je še toliko bolj očitno, kadar so predmeti za osebno rabo – oziroma njihova razdelitev v družbenem procesu proizvodnje – objektivni pogoj racionalnosti gospodarjenja z družbenimi sredstvi, kar se je pokazalo kot odločilno v vseh načinih družbene proizvodnje, ki sami sebe imenujejo socialistične.

Marx in Engels sta se pregrešila še nad neko njuno pravilno ugotovitvijo, to namreč, da se »zarodki za novo družbo porajajo že v krilu stare« in zato mora komunizem pravzaprav »samo osvoboditi elemente nove družbe, ki so se že razvili v krilu rušeče se buržoazne družbe« (MEID I, str. 688). Ne samo v kapitalizmu 19. stoletja, marveč niti sto let pozneje ni videti takih »zasnov višjega« – nedenarno in s tem (bolj uspešno) naturalno plansko gospodarstvo – kakršno sta napovedovala za »višjo družbo

sámo«. Pač pa vidimo, kar sta tudi sama ugotavljala, podružbljanje privatne lastnine produkcijskih sredstev z delniškimi družbami in delavskimi zadrugami, kjer postajajo delavci »sami svoji kapitalisti«. Hkrati s tem tudi vidimo, da prevzema družbeno funkcijo vodenja namesto kapitalistov poseben družbeni slój, pa seveda tudi to, da so v vsakršnem »združenem delu« objektivno neogibna opravila vodenja, ki »usklajujejo individualne dejavnosti in izvršujejo tiste splošne funkcije, ki izvirajo iz gibanja njegovih samostojnih organov« (Kapital I, str. 377).

To pa pomeni, da so Marxove in Engelsove predstave o ureditvi »prihodnje komunistične družbe« pravzaprav le miselne tvorbe, ki ne ustrezajo njunim teoretičnim izhodiščem o »zarodkih novega v stari družbi«. Še tiste države, ki so že poskusile državno plansko gospodarstvo, se vračajo k spodbujanju blagovnosti, kar je ravno nasprotno od napovedovanj klasikov. Pa je razvojna stopnja njihovih materialnih proizvodjalnih sil precej nad angleško s konca devetnajstega stoletja!

Gledano z današnjega vidika in pa z vidika splošnih načel Marxovega nauka o družbenem razvoju je potemtakem bolj naraven prehod od kapitalizma v družbo samoupravnega socializma kot pa v njegovo »prihodnjo komunistično družbo«, če predpostavljamo, da je podružbljanje zasebne lastnine produkcijskih sredstev na določeni stopnji družbenega razvoja objektivno neogiben proces.

5. Sklepi

In kaj sledi iz vsega tega? Spoznanje, da se je med kapitalistično in predvideno »prihodnjo družbo komunizma« uvrstila ekonomska formacija družbe, drugačna od tiste, kakršno sta si zamišljala klasika marksizma. Da mora biti ta »nova, višja« družba zaradi zasebne oblike lastnine delovne sile proizvajalcev še vedno blagovno lastninska znotraj družbene oblike lastnine produkcijskih sredstev. Da obstajajo zaradi tega v taki ekonomski formaciji še vedno mnoga protislovja stare družbe in z njimi vred seveda tudi nova protislovja, taka, ki izvirajo iz spoja med zasebno lastnino delovne sile socialističnih proizvajalcev, družbeno lastnino produkcijskih sredstev ter tudi družbeno naravo produkcijskega procesa samega. Ta »novi, višji« način družbene proizvodnje, ki objektivno stopa za kapitalističnim, imenujemo, sicer po tradiciji, socialistični, vendar pa nima – razen ideje o podružbljanju produkcijskih sredstev – nič skupnega z Marxovo prvo fazo komunizma oziroma z Engelsovim socializmom.

To pa seveda tudi pomeni, da je bilo nujno napovedovanje o neogibnosti takega komunizma, kakršnega sta nam predstavila, nestvarno že v 19. stoletju, da se ni dalo uresničiti – kljub političnim revolucijam in izrednemu razvoju materialnih proizvodjalnih sil – niti v 20. stoletju in da bo tako ostalo še toliko časa, dokler ne bodo ljudje, recimo v razvitem socializmu, ustvarili takih razmer, ki bodo upravičevale predvidevanja Marxa in Engelsa o neblagovni planski asociaciji združenih proizvajalcev.

Ker je Marx sam zapisal, da za komunizem nikakor ni potrebna sprememba »privatnega človeka v splošnega, požrtvovalnega človeka«, saj je to po njem »utvara«, smo prisiljeni v smislu njegovega nauka pričakovati čas, ko bo z razvojem materialnih proizvodnih sil resnično postalo smotnejše družbeno gospodarjenje v naravnih oblikah družbene proizvodnje na podlagi skupnega znanstveno zasnovanega družbenega načrta in enakih »plač« – pa čeprav bodo ljudje tudi takrat kot »egoistični individuumi« še vedno gledali predvsem na svoje osebne koristi. Ali pa se bodo morda do takrat tudi ljudje – nasprotno temu Marxovemu gledišču – spremenili zaradi spremenjenih družbenih razmer v »nove, višje« komunistične ljudi? Toda o tem naj razmišljajo prihodnji rodovi.

In kaj naj delamo do tedaj, ko naj bi se v (predpostavljene) razviti socialistični družbi uresničila ena ali (in) druga predpostavka? Teoretično nam ne preostane nič drugega, kot da se, neobremenjeni s pogledi Marxa in Engelsa o »prihodnji komunistični družbi«, bolj posvetimo Marxovemu splošnemu nauku o produkcijskih oziroma lastninskih odnosih razvite oblike blagovne proizvodnje, kakršna je tudi socialistična, nauku, ki ga, upam si trditi, še nismo tako globoko doumeli, kakor ga je sam pojmoval. Naj ob tem kot primer navedem njegovo misel iz Kapitala (III, str. 882), po kateri je – povedano z opisnimi besedami – lastnina delovne sile »najgloblja skrivnost, skriti temelj celotne družbene zgradbe«. Mi pa se še danes »uradno« na vse pretega upiramo, da bi to »najglobljo skrivnost« našega socializma priznali, kaj šele da bi jo kot njegov »skriti temelj« objektivno ustrezno vgradili v sistem odnosov združenega dela. Pri tem pa nam je ostalo »skrito« tudi to, da prav zaradi tega dosegamo v družbenem gospodarjenju take ekonomske rezultate, kakršne spričo tega pravzaprav tudi zaslužimo.

Seveda pa imamo odprto še drugačno pot za razmišljanje o tem vprašanju. Družbeno državne spremembe oblike lastnine produkcijskih sredstev, kakršne nam ponujajo sodobni socializmi, imamo lahko samo za oblike razpadanja kapitalistične lastnine. K temu nas lahko navaja zasebna oblika lastnine delovne sile proizvajalcev, nujnost blagovne proizvodnje v okviru družbene lastnine in podobne stvari. To pa seveda tudi pomeni, da se socialistični produkcijski odnos ne razlikuje bistveno od kapitalističnega, kljub drugačni obliki lastnine produkcijskih sredstev, in da ga zaradi tega ne moremo imeti za temelj »nove, višje« ekonomske formacije. Ta bi ostala – tako kot pri Marxu in Engelsu – še vedno komunizem z vsemi njegovimi družbeno gospodarskimi značilnostmi. To pomeni, da materialne možnosti za tako ekonomsko formacijo še niso zreli niti v najbolj razvitih družbah sodobnega kapitalizma. Taka ugotovitev pa postavlja na glavo – ne samo Marxovo in Engelsovo pojmovanje »zakonov družbenega razvoja« – temveč tudi napovedovanje komunizma, ki naj bi se objektivno »že porajal v krilu stare družbe«. Za kaj in čemu naj bi se potemtakem prizadevali, če pristajamo na tako teoretično alternativo in naj ob tem še ostanemo marksisti?

Sicer pa se za tak komunizem, kakršnega je napovedoval, niti Marx ne bi odločil, če bi bil prepričan, da materialne razmere zanj še niso zrele v tedanjem – kaj šele v sedanjem – kapitalizmu. To bi namreč bila prava utopija, na kar pa niti Marx niti Engels ne bi pristala. Ravno narobe, ker sta bila trdno prepričana, da so materialne razmere za komunizem, kakršnega sta napovedovala, zrele v kapitalizmu (poznega) devetnajstega stoletja, sta se z vsem srcem bojevala zanj.

Ob tem ko poudarjam splošni Marxov nauk o produkcijskih odnosih, ne pozabljam na druga, objektivna spoznanja sodobnih družbenih ved, ki jih moramo skupaj z Marxovimi uporabiti za to, da bomo dosegli smotrnejše gospodarjenje z družbenimi sredstvi v sistemu združenega dela. Le tako bomo uspeli, da se socializem tudi gospodarsko potrdi kot »nova, višja« ekonomska formacija družbe po kapitalizmu. Kajti, če tega tudi v ekonomski praksi ne bomo sposobni dokazati, bo tudi tak socializem, kakršnega gradimo, ostal samo ena izmed utopij zgodovine. Temeljnega Marxovega spoznanja namreč, da »stopajo ljudje v določene, nujne in od njihove volje neodvisne odnose, odvisne od razvojne stopnje ljudi in njihovih materialnih proizvodilnih sil«, objektivno ne moremo zaobiti – pa čeprav si subjektivne sile za to še tako prizadevajo – razen za ceno gospodarske (ne)smotrnosti. Kaj se dogaja s takimi družbami, ki niso sposobne vzpostavljati produkcijskih odnosov, ki bi ustrezali gospodarskim rezultatom sodobnega sveta, pa ne vemo samo iz teorije, temveč sedaj občutimo tudi že na lastni koži.

Za konec pa še dve Engelsovi in ena Marxova misel o komunizmu oziroma socializmu. Zaradi »dejstva, da so se v okviru stare družbe izoblikovali elementi nove družbe . . . se je zanašal Marx *edinole* (poud. Z. T.) na intelektualni razvoj delavskega razreda, kakršen je moral biti nujna posledica združene akcije in diskusije« (Predgovor k Manifestu l. 1890, MEID I, str. 14, 39). Pri tem pa Marx ni mislil na »prevzgojo« ljudi, temveč na »revolucionarno prakso«, kar lahko vidimo iz njegove kritike Feuerbachovega materializma: »Materialistični nauk, da so ljudje proizvodi razmer in vzgoje, spremenjeni ljudje torej proizvodi drugih razmer in spremenjene vzgoje, pozablja, da spreminjajo razmere prav ljudje sami in da je treba vzgojitelja samega vzgojiti. Zato mora ta nauk nujno dovesti do tega, da razdeli družbo na dva dela in da je eden od teh vzvišen nad družbo« (O hist. mat., str. 59).

Poseben pomen ustrezne teorije o družbi pa je Engels poudaril z naslednjimi besedami: »Zlasti je dolžnost voditeljev, da bodo čedalje bolj obvladovali vsa teoretična vprašanja, da se bodo vse bolj otresali vpliva starih prevzetih fraz, ki pripadajo staremu svetovnemu naziranju in da nikdar ne bodo pozabili, da je treba ravnati s socializmom, odkar je postal znanost, kakor z znanostjo, to se pravi, da ga je treba študirati« (MEID I, str. 859).

Ta prispevek temelji prav na tem Engelsovem napotilu – ki pa ne velja samo za »voditelje«, čeravno morajo oni biti v tem prvi – namreč, da

moramo tudi njegove in Marxove poglede o »prihodnji« komunistični oziroma socialistični družbeni ureditvi znanstveno kritično obravnavati, izhajati pri tem iz stvarnega, ne pa predpostavljenega življenja ter iz tistih njenih splošnih teoretičnih spoznanj, ki jih je tako življenje zgodovinsko potrdilo.

UPORABLJENA LITERATURA:

- Marx-Engels, Izbrana dela I in II. CZ. Ljubljana 1950/51.
- Engels, Antidühring. CZ, Ljubljana 1957 (AD).
- Marx-Engels, O historičnem materializmu, CZ. Ljubljana 1956.
- Marx, Beda filozofije, CZ, Ljubljana 1957.
- Marx, Kapital I in III. CZ. Ljubljana 1961, 1973.